

RANOHRISĆANSKE CRKVE U SEVERNOJ DALMACIJI

Dr Snežana Besermenji, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad

Dr Tatjana Pivac, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad

Abstrakt: Na prostoru Severne Dalmacije, nalaze se ranohrišćanske crkve, koje su izgrađene pre Velike Šizme i kao takvi predstavljaju kulturno nasleđe od izuzetno velikog značaja. Ovi sakralni objekti imaju veliku tržišnu vrednost i bili bi interesantni za formiranje tematske rute.

Ključne reči: Severna Dalmacija, ranohrišćanske crkve, tematska ruta.

Uvod

Hrišćanska religija je nastala otcepljenjem od starojevrejske religije. Nastala, kao pokret siromašnih i obespravljenih masa, u Rimskoj državi, a na kulturnim osnovama helenizma, jevrejstva i rimskog misticizma. Prvobitna ideja hrišćanstva je jednakost svih ljudi, bez obzira na njihov status i bogatstvo. Hrišćanstvo je Milanskim Ediktom proglašeno zvaničnom religijom 313.godine.¹

Posle toga hrišćanstvo će ubrzo postati državna vera i dobija različite povlastice, jer crkva i sveštenstvo se oslobađa poreza i vojne službe. Crkva postaje sve bogatija, a između crkve i države uspostavljen je savez.²

Do raskola je došlo posle niza prethodnih sporova i sukoba, koji su vođeni povodom raznih teološko-dogmatskih i crkveno-upravnih pitanja. Raskol se desio 16. jula 1054.godine, kada su trojica legata rimskog pape Leona IX, nakon dolaska u Carigrad, odlučili da ekskomuniciraju carigradskog patrijarha Mihajla Kerularija i ohridskog arhiepiskopa Leona. Predlog nije prihvaćen od istočnih hrišćana, koji su smatrali, da se na taj način narušavaju načela crkvene sabornosti.

¹ Snežana Besermenji (2004): Društveno geografski aspekti prostora i turizam. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.

² Snežana Besermenji (2008): Uvod u turizam. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.

Usled takvog postupanja rimskih legata, patrijarh Mihailo je sazvao sabor koji je održan 20. jula u Carigradu. Na ovom saboru je doneta odluka da se postupci papskih legata odbace i osude, a na same legate je bačena anatema. Saborske odluke su potom svečano obnarodovane 24. jula u carigradskom hramu Svete Sofije. Uzajamne ekskomunikacije iz 1054. godine označile su prekid liturgijske zajednice između katoličkog zapada i pravoslavnog istoka. Usled raskola, došlo je do trajnog odvajanja Rimokatoličke crkve od vaseljenskog Prvoslavlja. Obe strane nastavile da polažu pravo na nasleđe jedinstvene Crkve, nastalo je stanje u kome je svaka strana smatrala da upravo ona predstavlja jednu, svetu, sabornu i apostolsku Crkvu. Tim povodom se na obe strane razvila živa teološko-polemička aktivnost, usmerena ka opravdavanju spostvenih stavova, uz osporavanje stavova druge strane. Usled sve izraženijeg zaoštavanja međusobnih sporova u oblasti dogmatike i eklisiologije, došlo je do opšteg pogoršanja u međusobnim odnosima, naročito nakon Četvrtog krstaškog rata, koji je trajao od 1202. do 1204. godine. Rat je pokrenut da bi se osvojio Egipat, ali nedostajalo je novac, da bi se krstaši prebacili flotom preko mora. Oni su se obratili za pomoć Mletačkoj republici, čiji je dužd Enriko Dandolo, koji je bio tast Stefana Prvovenčanog. Kada nisu dobili novac, oni su se okrenuli protiv Vizantije, tako da je 1204. godine, došlo do osvajanja i pljačke Carigrada. To je bila najveća pljačka u srednjom veku, kao i masakriranje domaćeg stanovništva. Crkva sv. Sofije je bila prva na meti napadača. Vrata crkve, koja su bila ukrašena zlatom i srebrom su skinuta i uništena sekirama. Sa Ikona i oltara je skinuto drago kamenje.³

Posle Velike Šizme između katoličke i pravoslavne crkve uvele su se razlike u organizaciji crkve, u arhitektonskim oblicima i unutrašnjoj dekoraciji hramova, načinu života i odevanju sveštenstva, kao i u načinu izvođenja bogoslužjenja i drugih verskih obreda.

³ Davies Siriol, Davis Jack (2007): Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece.

Sakralni spomenici ranohrišćanskog perioda u Severnoj Dalmaciji

U Severnoj Dalmaciji od ranohrišćanskih crkvi sačuvane su crkva Sv. Donata, crkva sv. Krševana u Zadru

Crkva Sv. Donata je spomenik graditeljstva ranog srednjeg veka. Izgrađena je u 9. veku, u Zadru i predstavlja simbol ovog grada. Nalazi se u središnjem delu istorijskog jezgra grada., na ruševinama antičkog foruma. Bila je posvećena sv. Trojstvu, a sadašnje ime nosi po biskupu Donatu. Prema predanju, sagradio ju je zadarski biskup Donat, a spominje je u 10. veku, u svom poznatom delu "O upravljanju državom" vizantiski car Konstantin Porfirogenet. Izvorno je bila posvećena Svetom Trojstvu, a imenom Sv. Donata počela se nazivati tek od 15. veka. Po tipu gradnje sledi oblike dvorskih crkava kružnog tlocrta od ranovizantskog do karolinškog perioda. Ima grubu monumentalnosti, visoka je 27 metara, a široka 22 metra i ima neobičan cilindrični oblik. Središnji kružni prostor je jedinstven u punoj visini građevine, a zatvara ga uža cilindrična zidna konstrukcija koja završava središnjim tamburom sa krovom u obliku plitkog stošca. U prizemlju se ova konstrukcija oslanja na šest monumentalnih pilona, međusobno povezanih lukovima, i dva monolitna stuba, koji se sa tri luka otvaraju prema apsidama. Crkva je dugo izvan sakralne funkcije, a od 1893. do 1954. u njoj se nalazio zadarski Arheološki muzej. Sveti Donat ima izuzetne akustičke karakteristike, pa se u njemu održavaju muzičke priredbe poznatog međunarodnog festivala srednjovekovne i renesansne glazbe Glazbene večeri u sv. Donatu.⁴

Sv. Krševana je trobrodna bazilika sa tri polukružne apside.. Ime je dobila po svetom Krševanu, jednom od svetaca zaštitnika grada Zadra. Izgrađena u 10. veku, a pregrađena i povećana u 12. veku, kada je i posvećena. Izgradnja zvonika započeta je 1485. godine, ali se zaustavila 1546. godine i nikad nije završena. Pored crkve se nalaze ostaci srednjovekovnog benediktinskog samostana koji je u 19. veku, bio pregrađen, a kasnije, u Drugom svetskom ratu porušen.⁵ Crkva je podeljena na tri broad antičkim stubovima i pilastrima, a završava se sa tri polukružne apside. Središnja apside ima otvorenu galeriju arkada sa vitkim stupićima kubičnih kapitela. U povišenoj središnjoj apsidi nalazi se barokni oltar iz 1701. godine sa belim

⁴ Antun Karaman (2004): Opća povest umetnosti. Školska knjiga, Zagreb.

⁵ Ana Mišković (2023): O crkvi sv. Krševana u Zadru i kapeli njezina sveca zaštitnika. Crkva u svijetu: CUS, LVIII.

mramornim kipovima četiri zadarskih svetaca zaštitnika, a to su sveti Krševan, sveti Šimun, sveta Stošija i sveti Zoilo. Oltar je nastao kao ispunjenje zaveta grada protiv kuge. Na pozadini oltara nalazi se reljef Bogorodice sa Detetom. Na severnom zidu nalaze se mramorni oltari Majke božije sa drvenim kipovima Gospe Žalosne i Gospe Lurdske, dok se na južnom zidu nalaze mramorni oltari sa slikama svetog Zoila i svete Obitelji. Na severnom zidu su ostaci romaničkih fresaka sa kompozicijom Hristova rođenja, kao i ostaci likova svetaca. Na sredini pročelja, nalazi se glavni portal sa polukružnom lunetom i trokutastim zabatom nad njom. Bočni zid raščlanjuje niz lukova, koji su oslonjeni na zavijene pilaster.

U naselju Biskupija se nalazi ranohrišćansko arheološko nalazište. Ono je bilo crkveno i kulturno sedište. Kninski Biskup je stolovao u “Pet crkvah na Kosovi”. Njegova jurisdikcija se protezala sve do Drave. Pored crkvenih dužnosti, kninski biskup je obavljao i svetovne poslove, jer on je overavao darovnice, povelje i državne spise svojim pečatom. Biskupija se u prošlosti zvala “Pet crkvah na Kosovi”. To ime se spominje i u “Ljetopisu popa Dukljanina”, delu, koje je nastalo u drugoj polovini 12. veka, a naziv Biskupija se počinje koristiti u 15.veku. Biskupija je najzanimljivija po ostacima velikog broja crkava iz ranohrišćanskog perioda. U Biskupiji se nalaze ostaci pet srednjovekovnih crkava iz predromaničkog doba. To su: 1) crkva Sv. Marija na položaju Crkvina, 2) crkva nazvana Stupovi ili Sv. Cecilija na položaju Cecela, 3) crkva na položaju Lopuska glavica, 4) crkva na Bukokorovića podvornici, 5) crkva kod pravoslavne crkve Sv. Trojice. Crkva sv. Marije je bila trobrodna građevina, pored koje se nalazio samostan i groblje. Pronađen je njen trokutni zabat oltarne pregrade sa reljefom Gospinog lika, arhitektonski ulomci i figuralna dekoracija. Oko bazilike je veliko groblje sa stećcima., koje je bilo u funkciji od 8. do 16. veka.

Uz temelj razrušene crkve sv. Marije, izgrađena je spomen crkva 1938. godine istog imena. Crkva je izgrađena prema zamisli poznatog jugoslovenskog vajara Ivana Meštrovića, koji je za ovu crkvu izvajao kip majke Božije.

Crkva sv. Cecilije je trobrodna bazilika sa tri apside, zvonikom na pročelju, a poduprta je potpornjima, od kojih potiče ime lokaliteta stupovi. Na ovom lokalitetu su pronađeni najlepši ulomci pletorne ornamentika. Crkva na lokaciji Lopuska glava je jednobrodna građevina, longitudinalnog oblika i sa dve apside. Oko crkve je pronađeno 54. grobova. Crkva na

Bukokorovića podvornici je jednobrodna građevina sa oblom apsidom i potpornjima, izgrađena je u 9. veku. Oko crkve su otkriveni grobovi sa prilozima, tačnije nakitom.⁶

Kod pravoslavne crkve sv. Trojice franjevac Gašpar Vinjalić, daleke 1746. godine, beleži, da su na toj lokaciji pronađeni ostaci ranohrišćanske crkve, koja je bila okrugla osmolista. Nakon toga ostaci su razrušeni, da bi se sagradila parohiska crkva.

Predlog valorizacije

Osamdesetih godina dvadesetog veka, u vreme kada je Evropa nastojala, da kod svog stanovništva stvori osećaj zajedničke pripadnosti, desila se afirmacija kulturnih ruta, koncepta, koji je nastao u okviru Saveta Evrope. Prva ruta je bila ruta sv. Jakova, koja je vodila do Santjaga de Kompastele, a cilj rute je crkva, u kojoj se čuvaju njegove mošti. Na ovoj ruti se posećuje veći broj lokacija, koje su povezane sa ovim svetiteljem. Ruta može da se prođe peške, na biciklu ili konju. Hrišćanski hodočasnici su ovu rutu utabali još pre hiljadu godina, putujući mesecima. Tada je nastala legenda, da je Mlečni put stvoren od prašine, koju su podizale kolone vernika.

Tematske rute su planovi putovanja, koji su zasnovani na nekoj interesantnoj temi. Svrha im je da istaknu specifičnost negog prostora. Rute se mogu prostirati kroz jednu ili više država i mogu trajati od nekoliko sati do nekoliko dana, što zavisi od broja lokacije i njihove međusobne udaljenosti. Najpopularnije su rute sa kulturnom tematikom. Kulturne rute doprinose zaštiti kulturnog nasleđa, angažovanju lokalnog stanovništva, kod kojeg se stvara osećaj ponosa.

Sedam ranohrišćanskih crkvi u Zadru i Biskupiji, mogu biti turistički valorizovane, formiranjem tematske rute Ranohrišćanske crkve. Za ovu rutu, bilo bi potrebno formirati vizuelni identitet, a ona bi mogla postati brend, po kojem bi region Dalmacije bio prepoznat. Rutu bi mogli obogatiti i enološkom tematikom, posetom vinarija sa dugom tradicijom.

⁶ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/biskupija-selo>>.

Zaključak

Posle Velike Šizme između katoličke i pravoslavne crkve uvele su se razlike u organizaciji crkve, u arhitektonskim oblicima i unutrašnjoj dekoraciji hramova, načinu života i odevanju sveštenstva, kao i u načinu izvođenja bogoslužjenja i drugih verskih obreda.

Na prostoru Severne Dalmacije, nalaze se ranohrišćanske crkve, koje su izgrađene pre Velike Šizme i kao takvi predstavljaju kulturno nasleđe od izuzetno velikog značaja. Dve ranohrišćanske crkvesu u Zadru su očuvane, jer je kod njih sprovedena revitalizacija. U slučaju crkve sv. Donat je sprovedena revitalizacija, tako što je crkvi promenjena namena. Crkva je prvo bila arheološki muzej, a zatim je postao prostor u kojem se izvode koncerti klasične muzike. Crkva sv. Krševana je takođe imala uspešnu revitalizaciju, jer je ostala u funkciji sakralnog objekta, pa su vernici svojim ulaganjima sačuvali ovu crkvu. Međutim kod pet ranohrišćanskih crkvi u Biskupiji nije sproveden ni jedan vid revitalizacije, pa one danas predstavljaju arheološki lokalitet.

Sve ranohrišćanske crkve u severnoj Dalmaciji, mogu biti turistički valorizovane, formiranjem tematske rute Ranohrišćanske crkve. Za ovu rutu, bilo bi potrebno formirati vizuelni identitet, a ona bi mogla postati brend, po kojem bi region Dalmacije bio prepoznat.

Conclusion

After the Great Schism, differences were introduced between the Catholic and Orthodox churches in the organization of the church, in the architectural forms and interior decoration of temples, the way of life and clothing of the clergy, as well as in the way of performing worship and other religious ceremonies. In the area of Northern Dalmatia, there are early Christian churches, which were built before the Great Schism and as such represent a cultural heritage of extremely great importance. Two early Christian churches in Zadar have been preserved, because they have undergone revitalization. In the case of the church of St. Donat was revitalized, by changing the purpose of the church. The church was first an archaeological museum, and then it became a space where classical music concerts are performed. Church of St. Krševana also had a successful revitalization, because it remained in the function of a sacred building, so the

believers preserved this church with their investments. However, not a single type of revitalization was carried out at the five early Christian churches in the Diocese, so today they represent an archaeological site. All early Christian churches in northern Dalmatia can be valorized for tourism by forming a themed route of early Christian churches. For this route, it would be necessary to form a visual identity, and it could become a brand, by which the region of Dalmatia would be recognized

Literatura:

1. Snežana Besermenji (2004): Društveno geografski aspekti prostora i turizam. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad, st 81. ISBN 86-7031-041-4 COBISS.SR.ID 192422407
2. Snežana Besermenji (2008): Uvod u turizam. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad, st 13. . ISBN 978-86-7031-172-5 COBISS.SR-ID 236004615
3. Davies Sirlol, Davis Jack (2007): Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece. ASCSA, st.151. ISBN 978-0-87661-540-9
4. Antun Karaman (2004): Opća povjest umetnosti. Školska knjiga, Zagreb. ISBN 953-0-21319-0
5. Ana Mišković (2023): O crkvi sv. Krševana u Zadru i kapeli njezina sveca zaštitnika. Crkva u svijetu:CUS, LVIII. CROSBID 809863
6. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/biskupija-selo>>.